रिभान तथा लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनहरूको सङ्कलन र अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तहको नेपाली विषयको
दसौं–पत्र (५४०–६) को
प्रयोजनका निमित्त
प्रस्तुत

अध्ययनपत्र

प्रस्तोता
सूर्यमोहन बराल
नेपाली विभाग
पृथ्वी नारायण क्याम्पस
पोखरा
२०७३

निर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकीतथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, पृथ्वीनारायण क्यापस अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षकाविद्यार्थी **सूर्यमोहन बरालले रिभान तथा लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनहरूको सङ्कलन र अध्ययन** शीर्षकको अध्ययनपत्र मेरा निर्देशनमातयार पार्नुभएको हो । म यस शोधकार्यबाट सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्नका लागि सिफरिस गर्दछु ।

....

प्रा.डा.कुसुमाकर न्यौपाने

नेपालीविभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७३ मङ्सिर २१गते

कृतज्ञताज्ञापन

भगवानको भक्तियुक्त गेय अभिव्यक्तिभजनहो । भजन विभिन्न धर्म सित सम्बन्धित हुन्छन् । मानव वस्तीमा जुन जुन धर्मालम्बी छन् ती-ती धर्मालम्बीले आफ्नो धर्म संस्कृति अनुसारको भजन गाउने गर्दछन् । समाजमा ती भजनको आफ्नै प्रकारको महत्व हुन्छ । नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तहको अध्ययनका क्रममा मैले यस्ता कुरा बुझ्रेर नेपालको कास्की जिल्ला अन्तर्गतका विभिन्न गाउँ वस्तीमा गाइने भजनहरू सुन्न थालें । विभिन्न ठाउँमा विभिन्न प्रकारका भजन भेटें । समयको सीमालाई ध्यानमा राखेर स्नतकोत्तर तहको दसौंपत्रको अध्ययनपत्रतयार पार्ने क्रममा मैले कास्कीजिल्लाको रिभान तथा लाहाचोक गा.वि.स.म ाप्रचलित हिन्दुधर्म सित सम्बन्धित भजनमा केन्द्रित भई **रिभान तथा लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनहरूको सङ्कलन र अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुतअध्ययन-पत्रतयार पारेको हुँ ।

प्रस्तुत अध्ययनपत्रको पहिलो अध्यायमा **विषय परिचय** मूल शीर्षक राखी प्रस्तुत अध्ययन पत्रलाई चिनाएको छु । दोस्रो अध्यायमा **भजनको सैद्धान्तिक स्वरूप** शीर्षक राखी भजनको परिभाषा, भजनका तत्त्व, भजनकाप्रकार र विशेषताका बारेमाचर्चा गरेको छु । तेस्रो अध्यायमा **रिभान र लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनको परिचय** शीर्षक राखेर रिभान र लाहाचोक क्षेत्रलाई संक्षेपमाप्रकाशपार्दै त्यहाँ प्रचलित भजनलाई चिनाएको छु । चौथो अध्यायमा **रिभान र लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनको विश्लेषण** शीर्षक राखी विषयवस्तु र शैलीका आधारमा त्यहाँ प्रचलित भजनको विश्लेषण गरेको छु । पाँचौं अध्यायमा **निष्कर्ष** राखी यस अध्ययनपत्रको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेको छु । परिशिष्टमा रिभान र लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनहरूको सङ्कलनशीर्षक राखी त्यहाँ प्रचलित भजनहरू लिपिबद्ध गरी सुरक्षित पारेको छु ।

यसरी यस किसिमको स्वरूप प्राप्त गरेको प्रस्तुत अध्ययनपत्र मैले प्रा.डा.कुसुमाकर न्यौपानेको निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो अध्ययनपत्र तयार पार्ने क्रममा मेरो प्राज्ञिक जीवनका निम्ति गुरु न्यौपानेबाट प्राप्त निर्देशन अमूल्य बनेको महसुस गरेको छु । त्यसैले सर्व प्रथम श्रद्धेय गुरु प्रा.डा.कुसुमाकर न्यौपाने प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

पृथ्वीनारायण क्याम्पसका नेपाली विभागका विभागीय प्रमुख कृष्णप्रसाद न्यौपाने र गुरु श्रीधर न्यौपानेले दिएका प्राज्ञिक सल्लाहसुझाव मेरा लागि प्रेरणाप्रद बने । रिभान र लाहाचोकका भजनेले भजनगाएर सहयोग पुऱ्याए । मेरो प्राज्ञिक मार्गको यात्रा यहाँ सम्म लेइपुऱ्याउन मेरा पिता लक्ष्मी प्रसाद शर्मा र माता प्रभादेवी बरालको भूमिका विशेष खालको रहेको छ । जीवनसँगिनीयामकुमारी बराल(कमला), छोराहरू सुदीप, सुवर्ण अनि बुहारी शोभा, नाति साहिनले मेरो प्राज्ञक यात्रामा साथदिए । सहपाठी मित्रहीरामणि शर्मा (चापागाईं)ले रिभान तथा लाहाचोकका विभिन्न स्थनमा म सँगै पुगेर सामग्री सङ्कलन कार्यमा मलाई साथदिए । यी पवित्र सहयोगीमन प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्नु आफ्नो कर्तव्य सम्झेको छु ।

उक्त व्यक्तिबाहेक त्रि.वि.पश्चिमाञ्च क्षेत्रीय पुस्तकालय पोखरा, हिमालय प्रा.वि.लिपेनी, रत्न पाण्डे नि.मा.वि. आर्बा, संस्कृत मा.वि.पोखरा, जनप्रिय मा.वि.सिमलचौर पोखरा, बाराही मा.वि.मालेपाटन पोखरा, सिर्जनाउच्च मा.वि. लेखनाथ, गण्डकी बहिरा संघ पोखरा लगायतका संस्थाले प्राज्ञिक कार्य गर्न प्रेरित गरे । संस्थाले गरेका ती सहयोग प्रति आभार प्रकट गर्दछु । लेखनाथ चोकस्थित कसमस कम्प्युटर सेवामा कार्यरत गोमा अधिकारी, केशव लामिछाने अनि दि मोर्डन अफसेट प्रेस दरबारथोक, न्यूरोडका लायन दिनेशचन्द्र बास्तोला तथा प्रदिप कुमालले यस शोधपत्रको टङ्कन कार्यमा सहयोग पुऱ्याए । यी सहयोगलाई सदस्मरण गरेको छु ।

अन्त्यमा यो अध्ययनपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनकालागि पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराको नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गरेको छु ।

मिति : २०७३ मङ्सिर २१ गते

ई.सं. २०१६ डिसेम्बर६ ।

सूर्यमोहन बराल

नेपालीविभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

स्नातकोत्तर तह,दोस्रो वर्ष २०६७

त्रि.वि.दर्ता नं.: १८०१८-८७

सङ्केत तथाचिन्हसूची

रिभान तथा लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनहरूको सङ्कलन र अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययनपत्रलाई तयार पार्ने क्रममा प्रयोग भएका सङ्केत तथातिनका अर्थ अनि सङ्क्षिप्त रूप र तिनका पूर्ण रूपलाई यहाँक्रमशः प्रस्तुत गरिएको छ :

सङ्केत	**अर्थ**
।	वाक्य टुङ्ग्याउने
( )	शब्दलाई प्रस्ट्याउने
:	निर्देशनगर्ने वा देखाउने
-	निर्देशनगर्ने, शब्दहरू जोड्ने
....	क्रमशःअंश दोहोऱ्याउने

सङ्क्षिप्त रूप	**पूर्ण रूप**
त्रि.वि.	त्रिभुवनविश्वविद्यालय
पा.वि.के.	पाठ्यक्रमविकास केन्द्र
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर

विषयसूची

स्वीकृतिपत्र क

निर्देशकको सिफारिसपत्र ख

कृतज्ञताज्ञापन ग

सङ्केत तथाचिन्हसूची ङ

विषयसूची च

पहिलो अध्याय

विषय-परिचय

१.१ शीर्षक १

१.२ प्रयोजन १

१.३ समस्याकथन १

१.४ उद्देश्य १

१.५ पूर्वकार्यको विवरण २

१.६ औचित्य ४

१.७ क्षेत्र र सीमा ४

१.८ विधि ४

१.९अध्यायविभाजन ५

दोस्रो अध्याय

भजनको सैद्धान्तिक स्वरूप

२.१ भजनको परिभाषा ६

२.२ भजनकातत्त्व ७

२.२.१ धार्मिक सन्दर्भ ७

२.२.२ धार्मिक विषयवस्तु ८

२.२.३ भक्तिभाव ८

२.२.४ छन्दलय ८

२.२.५ भाषाशैली ९

२.२.६ सङ्गीत ९

२.३ भजनकाप्रकार ९

२.३.१ आख्यानकाआधारमाभजनकाप्रकार ११

२.३.२ संरचनाकाआधारमाभजनकाप्रकार ११

२.३.३ लयकाआधारमाभजनकाप्रकार १२

२.३.४ गायन समयकाआधारमाभजनकाप्रकार १२

२.४ भजनकाविशेषता १२

२.४.१ धार्मिक विषयवस्तु १३

२.४.२.भक्तिभावको प्रधानता १३

२.४.३.सरलता १४

२.४.४.अन्तरा र थेगोको बहुलप्रयोग १४

२.४.५.लयगतविविधता १५

२.४.६.वर्णनात्मक शैलीको प्रधानता १५

२.४.७.धार्मिक स्थलवात्यस्तो स्थानको आसपासमा बसेर गाउनु १५

तेस्रो अध्याय

रिभान र लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनको परिचय

३.१ रिभान र लाहाचोक क्षेत्रको परिचय १६

३.२ रिभानतथालाहाचोकमाप्रचलितभजनको परिचय १७

३.२.१ सगुणभजन १७

३.२.२ निर्गुण भजन १७

३.२.३ आरतिभजन १८
३.२.४ खेलीभजन १९
३.२.५ नामकीर्तन भजन १९
३.२.६ प्रभातीभजन २०
३.२.७ लम्बरी भजन २०
३.२.८ चुडका भजन २१

चौथो अध्याय

रिभान र लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनको विश्लेषण

४.१ भजनको विश्लेषण २२
४.१.१ भजनको विषयवस्तु २२
४.१.१.१ धार्मिक विषयवस्तु २२
४.१.१.२ प्राकृतिकविषयवस्तु २३
४.१.१.३ नैतिकविषयवस्तु २४
४.१.१.४ सामाजिकविषयवस्तु २५
४.१.२ भजनको शैली २६
४.१.२.१ वर्णनात्मक शैली २६
४.१.२.२ आत्मपरक शैली २८
४.१.२.३ आज्ञार्थक शैली २८
४.१.२.४ प्रश्नात्मक शैली २९

पाँचौं अध्याय

निष्कर्ष

५.१ सारांश ३१
५.२ निष्कर्ष ३१

५.३ सुझाव ३२

परिशिष्ट

रिभान तथा लाहाचोक क्षेत्रमा प्रचलित भजनको सङ्कलन

१ सगुणभजन ३३

१.१ गणेशको भजन ३३

१.२ विष्णुको भजन ३३

१.३ शिवभजन ३३

१.४ सूर्यभजन ३७

१.५ देवीभजन ३८

१.६ कृष्ण भजन ३९

२ निर्गुण भजन ४२

२.१ मनका मणि ४२

३ आरतिभजन ४२

३.१ दशमीआरतिभजन ४२

३.२ रामको आरतिभजन ४४

४ खेलीभजन ४५

४.१ शिवसित सम्बन्धित खेलीभजन ४५

४.२ रामसित सम्बन्धित खेलीभजन ४६

४.३ कृष्णसित सम्बन्धित खेलीभजन ४८

४.४ हरिसित सम्बन्धित खेलीभजन ४८

४.५ गणेशसित सम्बन्धित खेलीभजन ४९

४.६ ब्रह्मा,विष्णु र शिवसित सम्बन्धित खेलीभजन ४९

४.७ स्वर्गासित सम्बन्धित खेलीभजन ४९

४. ८ विविधविषयसित सम्बन्धित खेलीभजन ५०

५ नामकीर्तन ५२
५.१ राम र कृष्णको कीर्तन ५२
५.२ राधा र कृष्णको कीर्तन ५२
५.३ नारायणको कीर्तन ५२
५.४ देवीकालीको कीर्तन ५२
५.५दुर्गा देवीको कीर्तन ५२
५.६ शिवको कीर्तन ५२
६ प्रभातीभजन ५२
६.१ बिन्दुवासिनी देऊ न ५२
७लम्बरी भजन ५३
७.१ नमो नमो हरि ५३
८ चुड्काभजन ५४

सन्दर्भकृति **६१**

ञ